

ŞEYH SAFİYYÜDDİN-İ ERDEBİLÎ'NİN ETNİK KÖKENİ VE İNANCI HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER*

Some Assessments of the Ethnic Origin and Faith of Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî

Ali Rıza ÖZDEMİR**

Öz

Safevî tarih yazımında Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin Sünni (Şafî) olduğu kabul edilmiş, Safevî tarih yazımı genellikle bu tez üzerine oturtulmuştur. İbn Bezzaz tarafından kaleme alınan *Safvetü's-safâ* adlı eser temel alınarak yapılan bu tarih yazımı akademi camiasında büyük ölçüde kabul görmüştür. Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'yi önemli bir inanç önderi olarak gören Alevî geleneği, modern Safevî tarih yazımında bütünüyle reddedilmiştir. Bu çalışmada Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in atası olan Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin hangi mezhebe bağlı olduğu araştırılmıştır.

Safvetü's-safâ temelli bu tarih yazımının dışında, sağlam kaynaklara dayandırılmayan bazı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Akademik camiada genel kabule ulaşmış Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin Sünni olması görüşü dışında bir ihtimal olarak Şeyh Safî'nin Şii olduğunu ancak takiye yaparak yani inancını saklayarak asıl inancını açıklamadığını dile getiren araştırmacılar da olmuştur. Bazı araştırmacılar ise Safevî tarikatındaki Şii inancının açığa çıkmasının Safiyyüddin-i Erdebilî'nin torunu Hoca Ali zamanında başladığını dile getirmiştir.

Çalışmada önce Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin hangi mezhebe bağlı olduğu *Safvetü's-safâ* özelinde tartışılmış ve Şeyh Safî'nin Sünni gösterilmesindeki temel dayanakların eleştirisi yapılmıştır. Bu aşamadan sonra Sultan Mahmud Geylânî'nin '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a*' isimli eserinde ulaşılan yeni bilgilerle konu değerlendirilmiştir. Ayrıca *Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a*'da Alevî yazın geleneğinin merkezinde bulunan *Buyrukların* izleri sürülmüş, aralarındaki benzerlikler tespit edilmiştir. Çalışmada Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin, irfan temelli bir Şii inancına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Şeyh Safî, Safevî, Sünni, Şii, Alevî.

Abstract

The founder of the Şafavid sect, Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî was accepted as a Sunni/Shâfî'î, and the Şafavid historiography is generally based on this thesis. This historiography, which is based on the work called *Şafvat al-şafâ* written by Ibn al-Bazzâz, has been widely accepted in academia. The Alevî tradition that sees Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî as an important faith leader, has been completely rejected. In this study, the sect of Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî, who was the ancestor of Şah İsmâ'îl, the founder of the Şafavid State, is investigated.

Apart from this historiography based on *Şafvat al-şafâ*, although some different opinions are put forward, they are not based on reliable sources. Despite the view that Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî was Sunni which is generally accepted in academia, there were also some researchers who stated that Shaykh Şafî al-Dîn was Shi'ite, but did not disclose his real belief by concealing it. Some researchers

* Geliş Tarihi: 03.04.2021, Kabul Tarihi: 04.05.2021. DOI: 10.34189/hbv.100.011

** Bilim uzmanı, Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, Ankara/Türkiye, etnojenez@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9046-3169>

stated that the revelation of Shia beliefs in the Şafavid sect started in the time of Hodja Ali who was Şafî al-Dîn Ardabîlî's grandson.

This study analyses Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî's sect and discusses the issue in terms of Şafvat al-şafâ and criticises the ideas indicating that Shaykh Şafî al-Dîn was a Sunni believer. Then, the subject is re-evaluated with the new information based on Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a belong to Sultan Mahmud Geylânî. In addition, the traces of Buyruks, which are at the centre of the Alevî literary tradition in Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a, have been examined and their similarities have been identified. In the study, it is concluded that Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî had faith in Shia belief based on wisdom.

Keywords: Shaykh Şafî al-Dîn Ardabîlî, Şafavid, Sunni, Shiite, Alevî.

1. Giriş

Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail'in (1501-1524) atası Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî (Şeyh Safî),¹ aynı zamanda Safevî tarikatını da kuran kişidir. Şah İsmail'in On İki İmam Şiiliğini devletin resmî mezhebi yapması, Şeyh Safî'nin mezhebi konusunda o zamandan günümüze kadar süregelen yoğun tartışmalara sebep olmuştur.

Safevî tarihi üzerine uzmanlaşan araştırmacılar, tarikatın kurucusu ve hanedana adını veren Şeyh Safî'nin Ehlisünnet (Sünnî) mezheplerinden Şafiliğe mensup olduğunu ileri sürer.² Derviş Tevekkülî b. İsmail b. Hacı Muhammed el-Erdebilî'nin (İbn Bezzaz)³ kaleme aldığı ve "*el-Mevâhibü's-seniyye fi menâkibi's-Safevîyye*" kısaca *Safvetü's-safâ*⁴ adını taşıyan eser, Şeyh Safî'nin hayatını ve kerametlerini konu edinen klasik bir menâkıpnamedir. Bu eserdeki kimi bilgiler esas alınarak yapılan akademik çalışmalar, Şeyh Safî'yi önemli bir inanç önderi olarak gören Alevî geleneğini⁵ bütünüyle reddeder. Hatta çoğu kere bu kayıtları yok sayar.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Şeyh Safî'den Şeyh Cüneyt'e kadar Safevî tarikatının ve şeyhlerinin Sünnî olduğu iddia edilmiştir. Bu görüşe göre Şeyh Cüneyt, tarikatta büyük bir dönüşüm meydana getirmiş, o çağa kadar Sünnî olan Safevî tarikatı adını koruyarak Şiilemiştir.⁶

Temel kaynağı *Safvetü's-safâ* olan bu tarih yazımının dışında az da olsa farklı görüşler ileri sürülmüştür. Akademik camiada genel kabule ulaşmış bu görüş dışında bir ihtimal olarak Şeyh Safî'nin Şii olduğunu ancak takkiye yaparak asıl inancını sakladığını dile getiren araştırmacılar da vardır. Ne var ki, bu ihtimal herhangi bir kaynağa dayandırılmamış, "soyunun sonradan Şii oluşlarını izhâr etmeleri"⁷ söz konusu edilerek bu iddia dile getirilmiştir. Bazı araştırmacılar ise Safevî tarikatındaki Şii inançların açığa çıkmasının Şeyh Safî'nin torunu Hoca Ali (ö. 1429) zamanında başladığını dile getirmiştir.⁸ Bu iddianın iki temeli vardır. Birincisi, Hoca Ali'nin 'tertemiz imamlar' için yas işareti olarak siyah kıyafet giymesi, ikincisi ise Emir Timur'u Muaviye taraftarı olarak bilinen Yezidileri cezalandırmaya teşvik etmesidir (Browne, 1959: 46).

Şeyh Safî'nin hangi mezhebe mensup olduğu geçmişte sayısız çalışmanın konusu olmuş, onun hakkında yapılan çalışmalarda ise mezhep konusu sıklıkla gündeme

getirilmiştir. Bu çalışmada Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safî'nin hangi mezhebe bağlı olduğu, araştırmacılar tarafından yakın geçmişte fark edilen ve kullanılmaya başlanan '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a*' (Khalily, 2009) adlı çalışmadan yola çıkılarak incelenmiştir. Çalışmada önce araştırma problemi *Safvetü's-safâ* özelinde tartışılmış, daha sonra Şeyh Safî'nin Sünni gösterilmesindeki temel dayanakların eleştirisi yapılmıştır. Sultan Mahmud Geylânî'nin (14-15 yy.) Türkçe kaleme aldığı '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a*' isimli eserinde ulaşılan yeni bilgilerle konu değerlendirilmiştir.

2. *Safvetü's-safâ* Temelinde Konunun Tartışılması

2.1. *Safvetü's-safâ*'nın Tanıtılması

Safvetü's-safâ'nın yazarı İbn Bezzaz'ın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Onun hakkındaki bazı cılız bilgiler, *Safvetü's-safâ*'nın satır aralarında yer almaktadır.⁹ Doğum ve vefat tarihi belli olmayan İbn Bezzaz, Şeyh Safî'nin oğlu ve halefi Şeyh Sadreddin'in (ö. H.794/M.1392) mürididir. *Safvetü's-safâ*'yı da şeyhinin tavsiyesi üzerine yazmış ve H.759/M.1358 yılında tamamlamıştır (Cebecioğlu, 1991: 378-379; Şah, 2007: 15).

Safvetü's-safâ'nın yazar tarafından Farsça kaleme alınan müellif nüshası bugüne kadar bulunamamıştır. Mirza Abbaslı her ne kadar H.759/M.1357 yılında tamamlanan müellif nüshanın mikrofilmünü ve fotokopisini elde ettiğini söylese de (Abbaslı, 1976: 289), konuyla ilgili başka bir bilgi vermediği için bilim camiası onun çalışmasını ihtiyatla karşılamıştır. Zaten o da nerede, nasıl ve ne zaman temin ettiğini belirtmediği "müellif nüshası"nın üzerinde bazı oynamalar yapıldığına dikkat çekmektedir (Abbaslı, 1976: 296). Dolayısıyla Abbaslı'nın bahsettiği nüshanın, müellif nüsha olduğu konusunda şüpheler vardır. Bu nüshanın herhangi bir neşri yapılmamıştır. Özetle müellif nüsha elde değildir.

Safvetü's-safâ'nın günümüze ulaşan en eski nüshası, 890/1485 tarihli Leiden nüshasıdır. Akademik çalışmalarda sık kullanılmayan bu nüshaya nasıl ulaşıldığı hakkında bilgi yoktur. İstinsah tarihi belli olan en eski ikinci nüsha ise 18 Cemâde'l-ülâ H. 896 (M. 29 Mart 1491) tarihine aittir. Süleymaniye Kütüphanesi'nin Ayasofya bölümünde bulunan bu nüsha,¹⁰ 3099 numarada¹¹ kayıtlıdır (Şah, 2007: 1/10). Sunullah adlı bir kâtip tarafından çoğaltılmıştır (Küçükdağ-Dedeyev, 2009: 416). Bundan sonraki zamanlarda eserin çok sayıda kopyasının çoğaltıldığı bilinmektedir.

Müellif nüshasının bulunmaması nedeniyle *Safvetü's-safâ*'nın orijinalliği tartışma konusu olmuştur. Bugüne kadar eser üzerinde oynamalar yapıldığı, kimi yerlerin eklenip kimi yerlerin çıkarıldığı iddia edilmiştir. Esasen günümüze ulaşan nüshalarındaki farklılıklar, eser üzerinde oynamalar yapıldığını açıkça göstermektedir. Özellikle mezheple ilgili konularda yoğunlaşan bu tahrifat, araştırmacılar tarafından nüshaların tarihi dikkate alınarak izah edilmiştir. M. 1491 yılında çoğaltılan ve Ayasofya'da bulunan nüshada Şeyh Safî'nin seyit olduğu ifade edilse de şeceresinde seyitlik¹² künyesi yer almaz; şeceresi Piruz'da sona erdirilir. Onun Şii olduğuna dair

herhangi bir işaret de yoktur.

Şeyh Safi'yi Sünni gösteren H.896/M.1491 tarihli Ayasofya nüshası en eski ikinci nüsha olduğu için orijinal nüshanın kopyası olarak kabul edilmektedir. Genel kabule göre, *Safvetü's-safâ*'nın orijinal (veya orijinale en yakın) metni Şeyh Safi'yi Sünni gösteren Ayasofya nüshasıdır. Safevîler, İran'da bir Kızılbaş devleti kurduktan sonra atalarını seyit ve Şii göstermek için eserin orijinal metnini değiştirmiştir. Özellikle mezhep ve şecere konusundaki değişiklikler I. Şah Tahmasb (ö. H.984/M.1576) döneminde Mir Ebu'l-Feth tarafından yapılmıştır (Şah, 2007: 1/7). Bu nedenle *Safvetü's-safâ*'nın günümüze ulaşan nüshalarını Şeyh Safi'yi Sünni ve Şii gösterenler olmak üzere iki gruba ayırabiliriz.

Yukarıda özetlediğimiz genel kabulün doğruluğu şüphelidir ve mutlaka gözden geçirilmelidir. Birincisi, Şeyh Safi'nin seyit ve Şii olduğuna dair kayıtların olduğu *Safvetü's-safâ* nüshaları Şah Tahmasb'dan çok önce de vardır. Ayasofya Kütüphanesinde 2123 numarada kayıtlı bulunan H.914/M.1508 yılında Şihabüddin Kaşanî tarafından çoğaltılan bir *Safvetü's-safâ* yazmasında Şeyh Safi ve haleflerinin hem seyit hem de Şii olduğu yazmaktadır (Küçükdağ-Dedeyev, 2009: 416; Şah, 2007: 1/8). 22 Şubat 1514 tarihinde doğan Şah Tahmasb'ın 1508 yılında çoğaltılan bir esere müdahale etmesi mümkün değildir. Bu nüsha tamamladığında Şah Tahmasb'ın doğmasına daha altı yıl vardır. Dolayısıyla Şeyh Safi'nin seyit ve Şii olduğu yönündeki bilginin Şah Tahmasb'ın emriyle esere eklendiği tezi doğru değildir. Zaten Ayasofya nüshasında Şeyh Safi'nin şeceresinde olmasa bile nesebi kısmında seyit olduğu yazılıdır. İkincisi, Ayasofya nüshasının müellif nüshaya en yakın nüsha olduğu iddiası son derece şüphelidir. Konu bu makalede "*Safvetü's-safâ*'yı kim, neden tahrif etti?" başlığı altında tartışılmıştır. Üçüncüsü, Şeyh Safi dönemine en yakın eser *Safvetü's-safâ* değildir. İbn Bezzaz'ın çağdaşı olan (Reza Khalily, 2009: 9) Sultan Mahmud Geylânî'nin '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a* isimli eseri, konuyla ilgili bilgi veren ana kaynaklardan bir diğeridir.

Safvetü's-safâ'nın Türkçe çevirisi M.1543 yılında Muhammed bin Hüseyin Kâtip Nişati tarafından *Şeyh Safi Tezkiresi* adıyla yapılmıştır. İki müellif nüshası günümüze ulaşan eser, bu nüshalar esas alınarak Azerbaycan'da yayımlanmıştır (Nişati, 2006). Müellif nüshalarıyla kimi farklılıklar gösteren Londra nüshası ise yakın zamanda Türkiye'de yayımlanmıştır (Tokat, 2018).

2.2. Şeyh Safi'nin Etnik Kökeninin Tartışılması

Safvetü's-safâ'nın Ayasofya nüshasında Şeyh Safi, iki özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Birincisi Sencarlı bir Kürt olan Piruz'un (Firuz)¹³ soyundan geldiği, ikincisi ise onun Sünni bir şeyh olduğudur.

Öncelikle Piruz'un Sencarlı bir Kürt olduğu iddiasını gündemimize alalım. Ayasofya nüshasında İbrahim Ethem'in çocuklarından birinin Kürt ordusunun komutanı olduğu, ordusuyla birlikte Sencar taraflarından savaşa başlayarak o dönem

Mecusi (Zerdüşt) olan Azerbaycan’ı ele geçirdiği, halkı Müslüman yaptığı, Erdebil ve çevresinin idaresini nesebi Kürt olan Piruz’a verdiği ve Piruz’un da Rengin’e yerleştiği ifade edilmiştir (Şah, 2007: 1/226).

Safvetü’s-safâ’da verilen bu bilgilerin tarihî gerçeklerle uyuşmadığı açıktır. M. 778 yılında vefat eden İbrahim Ethem’in¹⁴ çocuklarından birinin, Azerbaycan’ı fethetmesi ve buraları İslamlaştırması zaman dizini bakımından mümkün değildir. Çünkü kaynaklara göre Azerbaycan M. 642 yılında Halife Ömer zamanında fethedilmiş, Azerbaycan’ın önemli şehirlerinden Erdebil Halife Osman zamanında (M. 644-656) İslamlaşmanın merkezi haline getirilmiştir (Buniyatov, 1991: 319). Zaman dizinini dikkate alarak Azerbaycan sahasının fethine İbrahim Ethem’in çocuklarından birinin ve onun çağdaşı olan Piruz’un dahlinin söz konusu olmadığını söylemek durumundayız.¹⁵ Zira Azerbaycan sahası İslam orduları tarafından fethedildiğinde, değil İbrahim Ethem’in çocuklarından biri, İbrahim Ethem bile henüz doğmamıştır.

Piruz’u Sencarlı bir Kürt olarak tanıtan aynı Ayasofya nüshasında, Şeyh Safi’nin nesebnamesinin verildiği yerde Piruz el-Kürdi, Sencanlı olarak tanıtılır.¹⁶ Yani metinde kastedilen yerin Sencar mı, Sencan mı olduğu net değildir. Sencar ve Sencan adlarındaki tek harflik farklı yazımın bilinçsizce yapılan bir hatadan kaynaklanmadığı, bilinçli olarak bu şekilde yazıldığı metinden anlaşılmaktadır. Olaylar hikâye edilirken İslam ordusunun Sencar taraflarından savaşa başladığı ve daha sonra Azerbaycan’ı fethettiği söylenmiştir. Sencan adı da bilinçli kullanılmıştır. Çünkü Şeyh Safi’nin nesebnamesi dışında, Şeyh Zahid Geylânî’nin (ö. 1301) tam adı verilirken de Sencan adı geçmektedir.¹⁷ Sencan ve Sencar’ın farklı yerler olduğu¹⁸ dikkate alındığında Ayasofya nüshasında Piruz hakkında verilen bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerektiği söylenebilir.

Atası Piruz’u Sencarlı bir Kürt olarak tanıtan Ayasofya nüshasında, Şeyh Safi, “Türk piri” olarak kaydedilmiş, insanların onu bu şekilde çağırıldığı ifade edilmiştir (Şah, 2007: 1/253, 254, 259, 260).

Özetle metinde sözü edilen Piruz hakkındaki tarihsel bilgiler doğru değildir. Ayrıca Piruz’un memleketinin adı da tutarsızdır; Sencar ve Sencan adları arasında da bir tutarlılık söz konusu değildir. Doğal olarak Şah İsmail’in atalarından Piruz’un “Sencarlı bir Kürt” olduğunu kabul etmemiz için makul ve geçerli herhangi bir neden yoktur.

2.3. Şeyh Safi’nin Mezhebinin Tartışılması

Safvetü’s-safâ’nın Ayasofya yazmasında Şeyh Safi’nin öne çıkan ikinci özelliği, onun Sünni bir şeyh olduğudur. Zaten *Safvetü’s-safâ*’nın Ayasofya nüshası bütünüyle Sünni inanış üzerine inşa edilmiştir. Metnin Şiilikle bağlantısı, genel İslami inançlar ve ibadetler dışında yok denilecek kadar azdır.

Ayasofya nüshasında Şeyh Safi'nin mezhebi için ayrı bir başlık açılmıştır. Bu metne göre oğlu Şeyh Sadreddin'e, Şeyh Safi'nin mezhebinin ne olduğu sorulmuş, o da “Bizim mezhebimiz sahâbe mezhebidir. Her dördünü severiz ve her dördüne de duâ ederiz” (Şah, 2007: 1/284) diyerek cevap vermiştir. Müellif, metnin hemen devamında da Şeyh'in ve müritlerinin ruhsat ve kolaylık yolunu değil meşakkat yani zorluk ve ihtiyat yolunu tercih ederek nefislerini tezkiye ettiklerini ifade etmiştir.

Şeyh Safi'nin Sünni olduğu bilgisi üzerine bina edilen bu anlatı, satır aralarında birçok soru işareti barındırmaktadır. Bunlardan en çok dikkat çeken, oğlu Şeyh Sadreddin'e Şeyh Safi'nin mezhebinin sorulmuş olmasıdır. Sünni olduğu açıkça bilinen bir şeyhin mezhebinin neden sorulduğu izaha muhtaç bir konudur. Çünkü açıkça bilinen bir konuyu sormanın ve izah istemenin bir mantığı yoktur. Bunun tek izahı, Şeyh Safi'nin mezhebi hakkında birtakım şüpheler oluştuğu ve bu konuda izahat istendiğidir. Bu durum, ya müellifin ya da eseri çoğaltan kişinin soruyla ilgili oluşturduğu bir hikâye üzerinden kendi fikrini soru-cevap yöntemiyle ortaya koyduğunu düşündürmektedir. Şeyh Sadreddin'in cevabı daha da ilginçtir. Şeyh Sadreddin, Ehlişünet mezheplerinden herhangi birinin adını anmamış, “sahabe mezhebi”nden olduğunu ve “dördünü” de sevdiğini söylemiştir. Burada “dördü” ifadesinden kastın bir kesim tarafından “dört hak mezhep” olarak kabul edilen Sünni mezhepler olmadığı açıktır. Konuşmanın seyrinden anlaşılacağı üzere burada dört sayısından kasıt Hz. Muhammed'den sonra gelen dört halifedir. Görülüyor ki, burada Şeyh Safi'nin mezhebi sorulurken asıl merak edilen konu onun ilk üç halifeye (Ebu Bekir, Ömer, Osman) bakışıdır. Kısaca Şii olup olmadığıdır. Metinden anlaşılacağı üzere Şeyh Sadreddin babasının mezhebi konusunda net bir cevap vermemiş, geçiştirme yolunu tercih etmiştir. Müellif ya da eseri çoğaltan kişi, daha sonra kendi gayreti ve Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadreddin'in ağızından Sünnilik konusunu açmak ihtiyacı duymuştur.

Şeyh Safi'nin seyit olup olmadığı konusundaki bilgiler de Ayasofya yazmasında sağlıklı değildir. Bu eserde yer alan bilgilere göre Şeyh Safi, oğlu Şeyh Sadreddin'e, neseplerinde seyitlik olduğunu söylemiş ancak Şeyh Sadreddin babasına seyit mi, şerif¹⁹ mi olduklarını sormamıştır. Bu yüzden ailenin seyit mi, şerif mi olduğu hususu şüphede kalmıştır (Şah, 2007: 1/224.). Şeyh Safi, oğluna zaten seyit olduklarını, doğal olarak şerif olmadıklarını söylediği halde ailenin seyit mi, şerif mi olduğunun tartışılması Ayasofya yazmasındaki bir başka tutarsızlıktır. Eğer Şeyh Safi, oğlu Şeyh Sadreddin'e neseplerinde seyitlik olduğu yerine sadece neseplerinin Hz. Peygamber'e dayandığını söyleseydi, işte o zaman Şeyh Sadreddin'in babasına seyit mi, şerif mi olduklarını sorması anlamlı olurdu. Ancak Şeyh Safi'nin seyit olduklarını bildirdiği halde, ailenin seyit mi şerif mi olduğunun tartışılmasının bir değeri yoktur.

Metnin devamında Alevilikte önemli yer teşkil eden Dört Kapı (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat) müfredatı²⁰ dile getirilmiş, Şeyh Sadreddin'nin dilinden “Her kimin şeriatı olsa tarikatı vardır; her kimin tarikatı olmazsa ne tarikatı olur ne de hakikatı.

[...] Şeyhlerin hiçbiri şerîata karşı muhâlif bir şey dememişler. Her kim ondan haberi olursa şerîata karşı gelmez ve söylemez.” sözleri aktarılmıştır (Şah, 2007: 2/284).

Bir başka yerde ise Şeyh Sadreddin şeriat, tarikat ve hakikat hakkında bilgi verirken şeriatın Allah’ın ve Hz. Muhammed’in sözlerine göre yapıldığını, tarikatın Hz. Muhammed’in amelleri ve hakikatin de Hz. Muhammed’in hali olduğunu söylemiştir (Şah, 2007: 2/677). Esasen bu metin Hz. Muhammed’in “Şeriat benim sözlerimdir. Tarikat ise benim amellerimdir. Hakikat ise benim ahvalimdir. Marifet benim sermayemdir” (Tabersi, 1987: 173) hadisine atıftır. Devamında Şeyh Sadreddin marifetin hakikatini, Hakk Teâlâ’yı görmek, onu anlamak ve ona arif olmak şeklinde tarif etmiş, tarikatın şeriatı, hakikatin de tarikatı olmayacağını bildirmiştir (Şah, 2007: 2/677). Daha da ilginç şeriat, tarikat ve hakikat makamları Hz. Ali ile ilişkilendirilmiştir (Şah, 2007: 2/388). Bu bilgilerin hepsi Alevilikteki Dört Kapı kavramıyla²¹ birebir aynı vurguları içermektedir. Alevilikte önemli bir yer tutan Dört Kapı’ya dair bilgi ve görüşlerin Şeyh Safi’nin oğlu Şeyh Sadreddin ve eserinin müellifi tarafından özenle dillendirilmesi, eserin genelinde verilmek istenen Şeyh Safi’nin Sünni olduğu bilgisini gölgelemektedir.²²

Son olarak Alevilikte önemli bir yer tutan yakın mertebeleri (ilmü’l-yakin, hakku’l-yakin ve aynü’l-yakin) eserde, Dört Kapı ile ilişkilendirilerek detaylı şekilde anlatıldığını ifade etmek gerekir.²³

Görüldüğü üzere *Safvetü’s-safâ*’nın Ayasofya yazmasında Şeyh Safi, Sünni bir şeyh olarak gösterilmiş ama onun mezhebi konusunda satır aralarındaki şüpheler ve örtülü bilgiler temizlenememiştir.

2.4. *Safvetü’s-safâ*’yı Kim, Neden Tahrif Etti?

Konunun aydınlanması bakımından tarihî gerçeklerle uyuşmayan bilgilerin yer aldığı Leiden ve Ayasofya nüshalarının hangi şartlarda ve kimler tarafından çoğaltıldığı sorularının cevaplanması gerekir. 1485 tarihli Leiden nüshası çoğaltıldığında tarikatın başında bulunan Şeyh Haydar, siyasi rüşünü ispatlamak gayretiyle gayrimüslim Çerkezler üzerine seferler düzenliyordu. Ayasofya nüshasının tamamlandığı H. 18 Cemâde’l-ülâ 896 (29 Mart 1491) tarihinde ise Safevî tarikatının mürşidi Şeyh Haydar çoktan öldürülmüştü. Şeyh Haydar’ın çocukları Ali, İsmail ve İbrahim’i anneleriyle beraber İstahr’ın ünlü kalesinin zindanına hapsedilmişti. Tarikat başsız kalmış ve tarikatın bağlıları kargaşa dönemine girmişti. Varlık mücadelesi verilen bir ortamda *Safvetü’s-safâ* gibi hacimli ve gerçekten meşakkatli bir menakıpnamenin kim tarafından ve neden çoğaltıldığı, bu işin kim tarafından teşvik edilip maddî olarak desteklendiği sorularının cevabı, konunun aydınlatılması bakımından oldukça önemlidir.

Bu kilit sorular, başka soruları da beraberinde getirmektedir: Şeyh Safi’nin atası Piruz, neden Sincar’la ilişkilendirilmiştir? Bu noktada nüshanın çoğaltılma tarihinde Sincar’ın sosyal ve dinî yapısına odaklanılmalıdır. Ayasofya nüshasının çoğaltıldığı

15. yüzyılın ikinci yarısında Sincar'da Yezidi inançlı Kürtler yaşamaktadır.²⁴ “Sincarlı Kürt” ifadesi, aslında Yezidiliğe yapılan örtülü ama etkili bir vurgudur. Safevî tarikatının kurucusunun ve müritlerinin Yezidi bir Kürt'ün evlatları olduğu propagandasının tarikatta yaratacağı yıkıcı etkiyi anlamak zor değildir. Çünkü müntesiplerinin neredeyse tamamının Türkmen ve Şii/Kızılbaş olduğu tarikat kurucusunun soy olarak Yezidi bir Kürt'e dayanması, müntesiplerin tarikatın kurucusuna ve doğal olarak tarikata olan inanç ve bağlılığını yıkacağı açıktır.

Bu propagandanın kimin hedeflerine katkı sağladığı bir başka soru işaretidir. Ayasofya nüshası çoğaltılırken Kızılbaşlık kavramı ortaya çıkmış, genel kabule göre tarikat Sünni geçmişini terk etmiş ve Şiileşmiştir. Kızılbaşlığın kurumsal olarak yerleştiği tarikatta Sünnilikten eser kalmamıştır. Şeyh Safi'yi Sünni gösteren, onun atası Piruz'u Sincarlı bir Kürt olarak tanıtan, baştan sona kadar Sünni itikadına göre işlenen bir *Safvetü's-safâ* nüshasının, Safevî muhitinde ve tarikatın ileri gelenlerinin teşvikiyle çoğaltılmasının imkânı yoktur.

Bu bilgiler ışığında Ayasofya nüshasının çoğaltıldığı ortamın, dinî ve siyasi bakımdan Safevîlere rakip bir ortam olduğunu anlamak zor değildir. Bu özelliklere sahip iki ortam vardır. Bunlardan birincisi Osmanlı, ikincisi ise Akkoyunlu nüfuzu altındaki siyasi ve kültürel ortamlardır. Küçükdağ ve Dedeyev, “ Birinci nüshanın istinsah edildiği tarih eserin değiştirilmeye ve ilâveler yapılmaya daha çok müsait olduğu dönemdir” (Küçükdağ-Dedeyev, 2009: 415-424) diyerek *Safvetü's-safâ*'da yapılan tahribatta Akkoyunlu Sultan Yakub'u (1478-1490) işaret etmektedir. Onlara göre bu tahrif, Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerinin anlaşarak yaptıkları bir hamledir. Ne var ki Ayasofya nüshası, Sultan Yakub vefat ettikten üç ay sonra tamamlanmıştır. Yani Ayasofya nüshası tamamlandığında Sultan Yakub hayatta değildir. Küçükdağ ve Dedeyev, bu problemi Sultan Yakub'un öldüğü tarih olan 24 Aralık 1490'dan önce eserin istinsahına başladığını söyleyerek aşmaya çalışır (Küçükdağ-Dedeyev, 2009: 415-424). Buna göre, Sultan Yakub bu iş için talimat vermiş, sonucu görmesine ömrü vefa etmemiştir. Bu değerlendirme doğru olabilir. Çünkü Ayasofya nüshasıyla benzer anlatıma sahip Leiden nüshasının çoğaltılma tarihinde Akkoyunlu tahtında Sultan Yakub vardı.

Eğer bu işi gerçekten Sultan Yakub başlatmışsa ve daha önemlisi yükselen Safevî gücünü kırmak için bir siyasi hamle olarak hayata geçirmişse, çoğaltılma tarihine bakarak Ayasofya nüshasının bu siyasi hamlenin son ürünlerinden biri olduğunu söylenebilir. Bu bakımdan Ayasofya nüshasına benzer çok sayıda nüshanın var olabileceği akla gelmektedir.

Ayasofya nüshasının Sultan Yakub'dan sonra tamamlandığı ve Osmanlı'nın başkentinde bulunduğu dikkate alınırsa, bu siyasi hamleyi Osmanlı Devleti'nin de yapmış olduğu tahmin edilebilir. Çünkü hem Leiden ve hem de Ayasofya nüshalarının çoğaltılma zamanında Osmanlı tahtında II. Bayezid (1481-1512) vardı. Yani herhangi bir sekteye ve zorluğa uğramadan bu siyasi hamlenin tamamlanması için koşullar

yerindeydi. Ayasofya nüshasının Osmanlı Devleti’nin başkentinde bulunması ve Safevîlerin seyit olmadıkları yönündeki iddiaların Osmanlı makamlarınca Ayasofya nüshasından sonraki dönemlerde de dile getirilmesi, bu siyasi hamlenin bir noktaya kadar etki oluşturduğunu gösterir. Nitekim Sultan Selim döneminde şeyhülislâmlık yapan Kemal Paşa-zade (ö. 1534), verdiği fetvaların birinde Safevîlerin seyitlik iddialarını sahtekârlık olarak nitelemiştir (Küçükdağ-Dedeyev, 2009: 415-424).

Öte yandan siyasi emellerle propaganda amaçlı üretilen bir metnin, çok sayıda çoğaltılarak gerekli yerlere gönderilmesi beklenir. Bunlardan ikisinin Leiden ve Ayasofya’da olduğu zaten bilinmektedir. Osmanlı ve Akkoyunlu devletlerinin yanında sonuç alınması beklenen yerlerden biri de Özbek Hanlığı’dır. Nitekim Özbek Ubeyd Han’ın, Şah Tahmasb’a yazdığı mektupta bu bilgiyi politik bir baskı aracı olarak kullanması, Şeyh Safi’nin “Ehlisünnet ve’l-cemaat”ten olduğunu büyük bir hayretle öğrendiğinden dem vurması ve onu atası Şeyh Safi’nin yolundan sapmakla suçlaması (Rumlu, 2017: 476) tesadüf olmasa gerektir. Bu noktada şu meşru soruyu sormak icap ediyor: Acaba Osmanlı sarayında bulunan Ayasofya nüshasının bir benzeri Özbek sarayına ve sonuç alınması beklenen başka yerlere de gönderilmiş miydi?

3. ‘Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’a Temelinde Konunun Tartışılması

3.1. ‘Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’a’nın Tanıtılması

Son dönemlerde yeni bulunan bir kaynak, hem Şeyh Safi’nin hem de onun müşşidi Şeyh Zahid Geylânî’nin mezhebi ve inançları konusunda aydınlatıcı bilgiler vermektedir. 2007 yılında Türkiye’de bir üniversitede yüksek lisans tezi olarak kabul edilen ve Latin harflerine aktarılan bu önemli çalışma, şaşkırtıcı şekilde akademik camianın dikkatini çekmemiştir. Oysa bu eser, Safevî tarih yazımını değiştirmeye namzet bir eserdir.

Şeyh Zahid Geylânî’nin soyundan Sultan Mahmud Geylânî (14-15 yy.) tarafından yazılan söz konusu eser ‘Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’a (Yedi Eren İnançları) adını taşır. Yazarın tam künyesi Sultan Mahmud bin Sultan Burhaneddin bin Şeyh Cemaleddin bin Kutbulevliya Şeyh Zahid’dir (Khalılı, 2009: 99). Eserin müellifi hakkında fazla bilgi yoktur. Eserde yazarın Şeyh Zahid Geylânî’nin torununun oğlu olduğu, babasının Şeyh Burhaneddin ve oğlunun ise Melik Tayfur adını taşıdığı belirtilmiştir (Khalılı, 2009: 99). Ayrıca metinden, Safevî tarikatı şeyhi Hoca Ali’nin, yazarın dayısı olduğu anlaşılmaktadır (Khalılı, 2009: 99). Muhtemelen *Safvetü ş-safâ*’nın yazarı İbn Bezzaz’ın da çağdaşıdır (Khalılı, 2009: 9).

‘Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’a’nın bilinen tek nüshası Horasan’ın Meşhed Âstân-i Kuds Kütüphanesi’nde “Hikmet kitaplar” sırasında 204 numarayla kaydedilmiştir (Khalılı, 2009: 5). Dönemin Azerbaycan Türkçesi’nin Erdebil ağızıyla kaleme alınan eser (Khalılı, 2009: 12), 13. ve 14. yüzyıllarda yaşayan Şeyh Zahid Geylânî, Şeyh Safiyüddin Erdebilî, Şeyh Cemâleddin, Şeyh Sadreddin, Hoca Ali, Şeyh Burhaneddin ve eserin müellifi Sultan Mahmud’un inançlarını anlatır.

Eserin ne zaman yazıldığı veya çoğaltıldığı hakkında bilgi yoktur. Üzerinde bulunan 13 mühür ve 18 kayıttan (Musalı, 2019: 26) anlaşıldığı kadarıyla eser, Şah Abbas Safevî döneminde (1587-1629) başkent İsfahan'a taşınmış, 18. yüzyılda Nadir Şah döneminde de Horasan'da bulunan İmam Rıza'nın türbesine vakfedilmiştir. Eserin üzerindeki en eski kayıt 8 Ağustos 1690 tarihine aittir (Khalılı, 2009: 6; Musalı, 2019: 26). Dil özelliklerini dikkate alan Reza Khalılı, eserin "XIII. yüzyıl Orta Oğuz Türkçesi (Ortak Oğuzca) sonrası ve Kızılbaş-Afşar dönemindeki Klasik Azerbaycan Türkçesi öncesi döneme"²⁵ ait olduğunu söylemektedir. Hatta eseri 14. ve 15. yüzyılda Azerbaycan'da Safevî çevrelerinde kaleme alınan "Kara Mecmua"²⁶ geleneği içerisine değerlendirir (Khalılı, 2009: IX). Sultan Mahmud Geylânî'nin eserini 14. yüzyılın sonu veya en geç 15. yüzyılın ilk çeyreğinde tamamladığı tahmin edilebilir (Khalılı, 2009: 6). Eser bir görüşe göre Tebriz-Erdebil yöresinde (Khalılı, 2009: IX), başka bir görüşe göre ise Lenkeran yahut Erdebil'de (Musalı, 2019: 27) telif edilmiştir.

'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a'da Safevîyye ve Zahidiyye tarikatlarının önde gelen yedi evliyasının inançları anlatılmıştır. Söz konusu edilen yedi evliya şunlardır:

1. Şeyh Zâhid Geylânî
2. Şeyh Cemâleddin (Şeyh Zâhid'in oğlu)
3. Sultân Burhâneddin (Şeyh Cemâleddin'in oğlu)
4. Sultan Mahmud (Sultân Burhaneddin'in oğlu aynı zamanda yazarın kendisi)
5. Şeyh Safiyüddin (Şeyh Zahid Geylânî'nin damadı)
6. Şeyh Sadreddin (Şeyh Safiyüddin'in oğlu)
7. Hoca Ali (Şeyh Sadreddin oğlu ve yazarın dayısı)

Eserin ana kısmı tevhit, peygamberlik ve imamet inançlarının soru-cevap şeklinde açıklamasına ayrılmıştır. Sorulan sorulara, bu yedi evliyadan aktarılan cevaplar verilmiştir (Khalılı, 2009: 8-9).

'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a'nın telif veya çoğaltma tarihi yazmada bulunmasa da eserin güvenilirliği hakkında şüphe duyulmasını gerektirecek bir neden yoktur. Khalılı'nın bildirdiğine göre eserin dil özellikleri Sultan Mahmud'un yaşadığı dönem ve ortamdaki Türkçeye örtüşmektedir.²⁷ Yani eser, Sultan Mahmud Geylânî'nin yaşadığı dönemde ve sosyal çevrede üretilmiştir. Ayrıca eserde anakronik yani zaman dizinine aykırı bir duruma rastlanmaz. Şeyh Zahid'in irşat ve hırka silsilesinde adları anılan Seyit Cemaleddin Tebrizi (ö. M.1253), Şeyh Şehabeddin Mahmud Tebrizi (ö. M.1255), Şeyh Rükneddin Sücasi (ö. M.1230), Kutbeddin Ebu Bekir Ebheri (ö. M.1225), Şeyh Ebu Necibe Suhreverdi (ö. M.1168), Kadı Vecihüddin Ömer el-Bekri (ö. M.1069), (babası) Muhammed el-Bekri (ö. M.980), Şeyh Ahmed Esved Dineveri (ö. M.917), Şeyh Mamşed-el Dineveri (ö. M.911), Ebu'l Kasım Şeyh Cüneyd bin

Muhammed Bağdadi (ö. M.909), Seri b. El-Mugallis es-Sakati (ö. M.865), Ebu'l Mahfuz Şeyh Maruf-ı Kerhi (ö. M.815), Şeyh Davud ed-Tai (ö. M.781), Şeyh Habib el-Acemi (ö. M.747), Kumeyl bin Ziyad (ö. M.701)²⁸ gibi ariflerin tamamı, kitabın kaleme alındığı dönemden önce yaşamıştır. Dolayısıyla esere herhangi bir ekleme yapıldığına dair işaret bulunmamaktadır. Son olarak eserde ayetler, hadisler ve Hz. Ali'nin buyruklarının doğru şekilde ve kitabi kültürle uyum içinde verildiğini kaydetmek gerekir.

Musalı, '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a* hakkında yaptığı değerlendirmede eserin "Safevî iktidarı döneminde telif edilmiş olan Şii eğilimli ideolojik propaganda" (Musalı, 2019: 122) kitabı olmadığını söyler. Ona göre, öncelikle Sultan Mahmud Geylânî, tanınmayan biridir ve böyle biri üzerinden Safevî iktidarı propaganda yapma ihtiyacı hissetmez. İkinci olarak eser bir propaganda metni olsaydı *Safvetü's-safâ* gibi çok sayıda nüshasının günümüze ulaşması gerekirdi. Oysa '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a* sadece tek nüsha olarak bugüne ulaşmıştır. Özetle eldeki bütün veriler, bizi '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a* adlı eserin sıhhatine güvenmeye sevk etmektedir.

3.2. Şeyh Safî'nin Mezhebinin Tartışılması

Sultan Mahmud Geylânî, '*Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a* adlı eserinde Şeyh Safî de dâhil olmak üzere söz konusu yedi erenin On İki İmam başlısı ve İmamiyye yani Caferî mezhebine mensup olduğunu yazmaktadır. Sultan Mahmud Geylânî söz konusu kitabında Hz. Ali'nin ve on bir oğlunun yani On İki İmam'ın Hz. Peygamber'in meşru halifesi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tevella ve teberraya²⁹ güçlü vurguların yapıldığı eserde yazar, bu yedi evliyanın ilk üç halifenin (Ebubekir, Ömer, Osman) hilafetini reddettiklerini de eklemiştir.³⁰ Hoca Ali'nin bir sohbet sırasında; "Biz ki İmamiyye mezhebindeyiz" (Khalılı, 2009: 121) dediği aynı kaynakta birinci ağızdan aktarılmıştır.

Eserin yazılma nedenini anlatan uzun sayılabilecek ama gerekli alıntı bu konuda yeterince fikir verecektir:

"Bizim özel kişilerimizden, özellikle değerli oğlum şehzade Melik Tayfur bu Tanrı kulu yoksul Sultan Mahmud bin Sultan Burhâneddin bin Şeyh Cemâleddin bin evliyanın kutbu Şeyh Zâhid'e rica ettiler ki kendi inançlarının özetini ve evliyanın sultanı Hz. Şeyh Zâhid'in inançlarını ve o hazretin halifesi ve damadı olan seçkinler kutbu Hz. Şeyh Safiyeddin ve Birlikçilerin önderi Şeyh Cemâleddin ve mürşitlerin çırası Şeyh Sadreddin ve ulu dayım Hâce Sultan Ali ve yüksek değerli atam Şeyh Burhaneddin'den duyup kayda aldıklarımı yazıya döküp anlatım düzenine koyayım. O sevgililerin istekleri üzerine o büyüklerin ve bu bendenin inançlarını içeren kısaca ve açık ibareler ile kapsayan bir özet anlatılıyor ki irşad isteyenler ve hakk u hakikat isteklileri elde edip basiret gözünü açıp bu hak inanışlar ve belirgin delillerle tüm şüphe ve kuşkulardan korunup yakınlık makamını elde etmeye son derece gayret etsinler; çünkü bu zamanlarda görünüşte hak ehli ve içeride heves isteklisi olan sapkın bir topluluk ortaya çıkmıştır ve halkı ateşe girmeye yönlendiriyorlar, cennet ve ateşi yaratana değil. [...] Bizim Zâhidî ve Safevî tarikat kardeşlerimiz, haberdar olunuz

ve biliniz ki bizim mürşitlerin inanışları [...] inananların buyrukçusu Murtezâ Ali'nin inanışlarıdır ve şeriatımız o hazretin amel ve fetva ettiği, elden ele iman ve birlik ehlinin o önderinden biz varlıksızlara ulaşmış olan bir şeriatır ve o hazreti vasıta ve aralıksızca Allah'ın peygamberinin halife ve vasiyetlisi ve naibi biliriz ve böylece ondan sonra o hazretin değerli oğlu ve peygamberin torunu, cin ve insan imamı Hz. İmam Hasan, ondan sonra o hazretin kardeşi [...] İmam Hüseyin, o hazretten sonra onun oğlu ve naibi [...] Ali bin Hüseyin İmam Zeynülâbidin, o hazretten sonra onun oğlu [...] Hz. İmam Muhammed Bâkır, ondan sonra o hazretin oğlu [...] Hz. İmam Cafer Sâdık, o hazretten sonra oğlu [...] Hz. İmam Mûsa Kâzım, ondan sonra o hazretin oğlu [...] Hz. İmam Ali Rıza, ondan sonra onun oğlu [...] Hz. İmam Muhammed Taki, ondan sonra o hazretin göz bebeği [...] Hz. İmam Ali Naki, o imamdan sonra o hazretin oğlu [...] Hz. İmam Hasan Askeri ve ondan sonra onun oğlu [...] bu çağın sahibi Hz. İmam Muhammed Mehdi [a.s.]. Severiz o hazretleri ve onların sevenlerini ve düşman olup nefret ederiz o din imamlarının düşmanlarından [...]. Biz bundan sonra bir bölümde isteklilere açık delillerle Hz. Emirelmüminin [a.s.] ve on bir oğlunun halifelliğini beyan ederiz ve üç halifenin halifelliğini iptal ederiz.” (Khalılı, 2009: 100-101)³¹

Eserin sonunda konuyla ilgili daha da açık bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler şöyle özetlenebilir:

* Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve bu şekilde İmam Muhammed Mehdi'ye kadar On İki İmam hak imam ve halifedir.

* Hz. Muhammed On İki İmam'ın adlarını açıkça beyan etmiştir.

* On İki İmam, ulu'l-emrdir. Allah, onlara itaati emretmiştir. (“Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine (yöneticilere) de itaat edin.” Nisa/4: 59)

* On İki İmam, kıyamet günü halka şahittirler.

* On İki İmam, Allah'ın kapısı ve Allah'ın yoludur. Sapanlara Allah'ın yolunu gösteren kişilerdir.

* On İki İmam, Allah'ın ilminin taşıyıcısı ve koruyucudur. (Yani ilimlerinin Allah tarafından verildiği ifade edilmektedir.)

* On İki İmam, her türlü hata ve zilletten uzaktır.

* Allah, onlardan her türlü kiri ve kötülüğü kaldırmış, onları tertemiz kılmıştır. (“Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” Ahzab/33: 33).

* On İki İmam, Kur'an ayetleridir ve delildir.

* On İki İmam, Nuh'un gemisine benzer. Kim onların eteğinden tutarsa kurtulur, geride kalan daima azap çeker.

* On İki İmam'ı sevmek iyidir, onlara düşmanlık etmek küfür ve nifaktır. (Tevella ve teberra inançları söz konusu edilmektedir).

* On İki İmam’ın emri Allah’ın emridir, yasakları Allah’ın yasaklarıdır.

* On İki İmam’a itaat etmek Allah’a itaat etmektir.

* On İki İmam’ın dostu Allah’ın dostudur, düşmanı Allah’ın düşmandır. (Yine tevella ve teberrâ inançlarına dikkat çekilmiştir).

* Hz. Muhammed’den sonra On İki İmam’dan birinin âlemde ve hayatta olması gerekir.

* Bu zamanda Hz. Muhammed’in soyundan gelen imam ve Allah’ın halifesi İmam Muhammed Mehdi’dır.

* Diğer zamanlarda zulümle dolu olan âlem İmam Muhammed Mehdi’nin zuhurunda adaletle dolacaktır.

* İmam Muhammed Mehdi, Allah’ın dinini gerçek anlamıyla ve kâmilen uygulayacaktır. “Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için...” (Saf, 61:9)

* İmam Muhammed Mehdi, doğuyu ve batıyı fethedecektir ve yeryüzünde hiçbir yer bunun dışında kalmayacaktır.

* Onun zuhur zamanında ezan sesi her yerde duyulacaktır.

* İmam Muhammed Mehdi zuhur ettiğinde Hz. İsa peygamber yeryüzüne incek ve onun arkasında namaza duracaktır.

* İmam Muhammed Mehdi’nin arkasında namaz kılan Hz. Muhammed’in arkasında namaz kılmış gibidir.

* İmam Muhammed Mehdi’nin zuhurunda faydası öğle vaktindeki güneş gibi bütün insanlara ulaşacaktır. Gaybet zamanında ise bulutlu havadaki güneş gibi halka faydası dokunur.

* İmam Muhammed Mehdi’yi bu sıfatlarıyla tanımak zaruridir (Khalılı, 2009: 100-101).

Sonuç olarak Hoca Ali zamanında yazılan bu eserde Şeyh Sâfi ve müşşidi Şeyh Zahid’in İmamiyye mezhebine bağlı olduğu hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ifade edilmiştir.

3.3. ‘Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’u’da Buyruk İzleri

Buyruklar, Kızılbaş zümrelerin tarikat işlerini düzene sokan risalelerdir. *Menakıb-ı Evliya* yahut meşhur adıyla *Buyruk*’un, Şah Tahmasb zamanında Divan-ı Âli’de yani Safevî sarayındaki Tevhidhane’de tertip edildiği, zamanla çeşitlendiği yeni çalışmalarla güçlü bir görüş olarak ortaya konulmuştur (Yıldırım, 2020: 163).

'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a adlı eserde *Buyruk* metinlerinin izlerini bulmak mümkündür. Öncelikle eserde dikkat çeken temel özellik klasik menakıbnamelerin tersine olağanüstü olaylara yer vermemesi, keramet anlatılarının olmamasıdır. Adında menakıb kelimesi olmakla birlikte, *Menakıb-ı Evliya*'da da kerametlere yer verilmez. 'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a'da da *Menakıb-ı Evliya* yani *Buyruklarda* olduğu gibi soru cevap kısımları oldukça fazladır. Hatta eserin ana kısmını soru-cevaplar teşkil eder.

Aleviliğin eğitim müfredatının omurgasını teşkil eden Dört Kapı'nın izlerine 'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a'da rastlamak mümkündür. Eserde "[...] şariat-ı Nebevi ve muzhir-i asar-ı tarikatü'l-mustafavi, hafız-ı a'lamü'l-hak ve'l-hakikat" denilerek Dört Kapı'dan üçü bir arada anılmıştır (Khalılı, 2009: 103). Tıpkı *Buyruk* metinlerinde olduğu gibi³² iki yerde ise şariat Hz. Muhammed, tarikat ise Hz. Ali ile anılmıştır. Bunların ilkinde "meğer Hazret-i Resulullah şariatının itaati ve Murteza Ali veli ve evladının muhabbeti ve tarikine amel etmek", (Khalılı, 2009: 104) ikincisinde ise "Biliniz ey şariat-ı Mustafavi -sallallahu aleyhi ve âlih- ve ey tarikat-i Murtezavi -salevatullahi ve selamühü aleyh- talibleri ki ervah iki taifedirler" demektedir (Khalılı, 2009: 144). Başka bir yerde "tarikat ve hakikat ehli" diyerek (Khalılı, 2009: 102, 104) Dört Kapı'dan ikisi yan yana anılmıştır. Şariat, tarikat, marifet (Khalılı, 2009: 107, 113, 138, 140, 142, 148, 149) ve hakikat kavramları ayrıca metin içinde farklı yerlerde pek çok kez bağımsız şekilde kullanılmıştır.

'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a'da Alevi inanışlarıyla ilgili dikkat çeken bir diğer husus, Gadir-i Hum olayıdır. Eserde Gadir-i Hum olayı özetle şöyle aktarılır: Kendine bildirilen dini insanlara kâmilan tebliğ eden Hz. Muhammed, Veda Haccı'ndan dönerken Gadir-i Hum denilen mevkide bütün ümmeti ve sahabeleri toplar. Bu sırada "Ey Resûl! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et (duyur). Eğer bunu yapmazsan, o takdirde O'nun risaletini (sana gönderdiğini) tebliğ etmemiş (duyurmamış) olursun" mealindeki Maide suresinin 67. ayeti nazil olur. Hz. Muhammed, deve semerlerini üst üste yığdırarak bir minber yaptırır. Hz. Ali'yi bu minbere çıkarır ve onu kendi gömleğine dâhil eder. Bu halde iken "Etin etimdir, kanın kanımdır" hadisini söyler. "Ey insanlar! Ben size nefsinizden daha evla değil miyim?" diye sorar. Orada bulunanlar da "Evet!" diye cevap verirler. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin elini kaldırarak, "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır" der. Daha sonra "Ey Allah'ım, onu (Ali'yi) seveni sev; ona düşmanlık yapana düşmanlık yap!" diye dua eder. Bu sırada "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslam'dan razı oldum" mealindeki Maide suresinin 3. ayeti nazil olur. Bütün sahabe Hz. Ali'yi kutlar (Khalılı, 2009: 100-101, 121; Musalı, 2019: 151-152).

Burada Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi kendi gömleğine dâhil etmesi dikkat çekicidir. Sünni ve diğer Şii kaynaklarından farklı olarak *Buyruk* metinlerinde bulunan Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi gömleğinin altına alması ve doğal olarak ikisinin bir bedenden baş göstermesi³³, 'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a'da da geçmektedir.

Son olarak Alevilikte önemli bir yer tutan yakın mertebelerinin (ilmü’l-yakin, hakkü’l-yakin ve aynü’l-yakin) Şeyh Safiyeddin’in dilinden açıklanmasını (Khalılı, 2009: 110) dikkate değer bir ayrıntı olarak kaydetmek gerekir.

4. Sonuç

Siyasi nedenlerle değiştirilen Ayasofya nüshası çelişkili ve yanlış bilgiler içermektedir. *Safvetü’s-safâ*’ya yakın dönemde yazıldığı tahmin edilen ve Şeyh Safi’nin mezhebi hakkında bilgiler veren ‘*Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’a*’ adlı eser ise daha doğru ve çelişkiden uzak bilgilere sahiptir. Bu esere göre Şeyh Safi, hem düşünceleriyle hem de yaşayışıyla İmamiyye (Caferî) mezhebine mensuptur. Bununla birlikte buradaki İmamiyye mezhebinden kastın, günümüzdekinden farklı olarak irfan ve sufilik temelli bir yapı olduğunu vurgulamak durumundayız.

Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safi’nin mezhebi bundan sonra da mutlak surette tartışılmalı ve konuyla ilgili yeni çalışmalar yapılmalıdır. *Safvetü’s-safâ*’nın Ayasofya nüshasının daha kapsamlı eleştirisinin yapılması ve bu nüsha üzerinden yapılan tarih yazımının bütün yönleriyle gözden geçirilmesi zaruridir. Özellikle Ayasofya nüshasını çoğaltan Sunullah adlı kâtibin kimliği, kişiliği ve yaşadığı sosyal ortam detaylı şekilde aydınlatılırsa Ayasofya nüshası daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca Leiden nüshasının hikâyesinin bilinmesi, konunun anlaşılmasında büyük katkı sağlayacaktır.

Bugüne kadar Safevî tarihi yazımında Aleviliğin geleneksel kabulleri ve kaynakları dikkate alınmamış veya birkaç cümleyle geçiştirilmiştir. ‘*Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’a*’ adlı eserin bulunması ve bilim âlemine tanıtılması, Aleviliğin geleneksel kabullerini ve kaynaklarını daha fazla dikkate almak gerektiğini göstermiştir. Yazma eserlerin taranması sonucunda Aleviliğin geleneksel bilgilerini doğrulayacak yeni eserlerin bulunması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu aşamadan sonra Safevî tarih yazımının seyrinin değişmesi kaçınılmazdır.

Sonnottlar

¹ Bundan sonra “Şeyh Safi” adıyla anılacaktır.

² Bu genel kabulü işleyen çalışmaların geniş bir kaynakçası Rıza Yıldırım tarafından hazırlanmıştır. Bk. Yıldırım, 2020: 70.

³ Bundan sonra “İbn-i Bezzaz” adıyla anılacaktır.

⁴ Bundan sonra “*Safvetü’s-safâ*” adıyla anılacaktır.

⁵ *Şeyh Safi Buyruğu* veya *Buyruk* adıyla anılan yazma metinlerde Şeyh Safi, önemli bir inanç önderi olarak ön plana çıkar. Bu metinlerde Şeyh Safi, yolun esaslarını ve uygulamalarını soran kişilere soru-cevap şeklinde açıklar (Bisati, 2013; Taşgın, 2012: 111; *Şeyh Safi Buyruğu*, 2015: 43; Yıldırım, 2020: 326). Özellikle Dört Kapı kavramı etrafında şekillenen geleneksel kabule göre bu bilgi, “*Allah’tan Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed’e, Hz. Muhammed’den Hz. Ali’ye, Hz. Ali’den evlatları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’e, On İki İmam’dan (...) Safevi tarikatının kurucusu Şeyh Safi’ye (...) intikal etmiştir.*” (Özdemir, 2020: 249-283).

⁶ Buradaki Şiilik ifadesi, günümüzde yaygın olarak kullanılan İran merkezli Şiilik olarak anlaşılmalıdır. Günümüzde Şiilik deyince, medrese etrafında şekillenen ve şeriat uygulamalarını merkeze alan On İki İmam Şiiliği akla gelmektedir. Oysa Safevilerin ve etki alanındaki teşekküllerin Şiilik anlayışı, dergâh/tekke/ocak etrafında şekillenen, şeriatı kemal yolundaki ilk basamak olarak gören ve hakikati hedefleyen irfan temelli bir On İki İmam Şiiliğidir.

- ⁷ “Safiyüddin, belki Şâfiî mezhebini; belki de soyunun sonradan Şiî oluşlarını izhâr etmelerine bakılırsa takyüveye, yâni mezhebini gizlemeye lüzum görmüştü.” Bk. Gölpınarlı, 1969: 232. Ayrıca bk. Gölpınarlı, 1987: 172-173.
- ⁸ “Şeyh Cüneyd pek ateşli ve hareketli bir adamdı; o, dedesi Hoca Ali zamanında açıkça şiî bir mahiyet almış olan tarikat esrarını istediği gibi değiştirmek ve genişletmekle kalmamış...” Bk. Hinz, 1992: 15.
- ⁹ Bu bilgiler üstadının, dayısının ve amcasının adlarıdır. Bk. Şah, 2007: 15.
- ¹⁰ Bundan sonra bu nüsha “Ayasofya nüshası” olarak anılacaktır.
- ¹¹ Küçükdağ ve Dedeyev kayıt numarasını 3090 olarak vermektedir. Bk. Küçükdağ-Dedeyev, 2009: 416.
- ¹² Seyyid: Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in soyundan gelen kişilere verilen unvan.
- ¹³ Farklı kaynaklarda Piruz veya Firuz şeklinde geçmiştir. Bundan sonra “Piruz” olarak anılacaktır.
- ¹⁴ Detaylı bilgi için bk.: Öngören 2000: 293.
- ¹⁵ Detaylı bilgi için ayrıca bk.: Özdemir, 2019.
- ¹⁶ “Seyh Safiyüddin <Ebu’l-Feth> İshâk b. es-Seyh Eminüddin Cebrâil b. es-Sâlih Kutbuddin Ebu Bekr b. Salâhüddin Resîd b. Muhammed el-Hâfız likelânullâh b. Avâz b. Pîrüz el-Kürdî es-Sencânî (rahmetullâhi aleyhim)” Bk.: Şah, 2007: 224.
- ¹⁷ “Onun ismi Seyh Tâciüddin İbrâhîm b. Rûsen Emîr b. Bâbil b. Seyh Bendâr el-Kürdî es-Sencânî’dir. (rahmetullâhi aleyhim.)” Bk.: Şah, 2007: 340.
- ¹⁸ Sencan adıyla bilinen üç yer vardır. Bunlardan birincisi Merv yakınlarında, ikincisi Nişabür şehri yakınlarında, üçüncüsü ise Azerbaycan’ın Babü’l-Ebvab (Derbent) tarafındadır. Sencar ise bugün Irak’ın kuzeyindeki Sincar’dır. Detaylar için bk. Özdemir, 2019: 48-49
- ¹⁹ Şerif: Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hasan’ın soyundan gelen kişilere verilen unvan.
- ²⁰ Detaylar için bk. Özdemir, 2020: 249-283.
- ²¹ Detaylar için bk. Özdemir, 2020: 249-283.
- ²² Dört Kapı müfredatı sadece Alevilikte değil birçok Sünnî tarikatda da vardır. Bu nedenle tek başına bir göstergesi olamaz. Ancak Sünnî tarikatlara göre Alevilikte daha merkezi ve belirgin bir yer edindiği söylenebilir.
- ²³ “Ve ilme’l-yakîn ehl-i şeriatın ilmidir ve ayn-e’l-yakîn tarikat ehline âittir ve hakke’l-yakîn, hakikat ehline.” Bk. Şah, 2007: 681.
- ²⁴ Detaylar için bk. Özdemir, 2017: 141-198.
- ²⁵ Detaylar için bk. Khalily, 2009: IX.
- ²⁶ Kara Mecmua hakkında detaylı bilgi için bk. Yıldırım, 2020: 60 vd.
- ²⁷ Detaylar için bk. Khalily, 2009: IX.
- ²⁸ Bu ariflerin kısa biyografilerini Prof. Dr. Namiq Musali bir araya getirmiştir. Bk. Musali, 2019: 76-79.
- ²⁹ Alevilikte tevella ve teberrâ hakkında bk. Dedekarginoğlu, 2020: 163-191.
- ³⁰ Detaylar için bk. Khalily, 2009: 100-101.
- ³¹ Sadeleştirilmiş metin için bk. Khalily, 2009: 10-11. Metnin Latin harfleriyle yazılmış orijinal metni için bk. Khalily, 2009: 100-101
- ³² “Şeriat Muhammed’in şanına geldi. Tarikat, hakikat Ali’nin şanına geldi.” bk. Aytekin, 1958: 14; “İmdi Şeriat Muhammed’in, Tarikat Ali’nindir. Birbirinden ayrı değildir; ikisi bir nurdur, cümle âleme şüle virmişdür. Ayrı olduğu mübedtiler katındadır.” Yıldırım, 2020: 445.
- ³³ “Muhammed Mustafa sallallahu taala aleyhi vesellem kendi mübarek eliyle kuşağın açtı. Şahı Merdan Aliyyel Murtaza’yı bağırma bastı. İkisi bir gömlekten baş gösterdiler. Başu iki gövdeyi bir gördüler.” bk. Aytekin, 1958: 11. “Dahi kendü mübarek eliyle kuşağın açdı. Muhammed Ali bir gömlek içine girüb ikisi bir yakadan baş gösterdiler. O mahalde Resul Hazreti bu hadisi şerifi buyurdu: Lahmuke lahmi, cimsike cismi...” . Yıldırım, 2020: 364.

Kaynaklar

- Abbaslı, Mirza. (1976). “Safevîlerin Kökenine Dair”. *Belleten* XL. 287-329.
- Aytekin, Sefer. (1958). *Buyruk*. Ankara: Emek Yayımevi.
- Bisati (2013). *Şeyh Safi Buyruğu*. Nşr. Ahmet Taşğın. Konya: Çizgi Yayınları.
- Browne, Edward G. (1959). *A Literary History Of Persia. Modern Times 1500- 1924*. London: Cambridge At The University Press.
- Buniyatov, Ziya Musa. (1991). “Azerbaycan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 317-322.

- Cebecioğlu, Ethem. (1999). “İbn Bezzâz”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 378-379.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin, (2020). “Alevilikte Tevellâ ve Teberâ Kavramları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 93, 163-191.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1969). *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1987). *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Həsən Bəy Rumlu. (2017). *Əhsənüt-Təvərix*. Nşr. Oqtay Əfəndiyev-Namiq Musalı. Kastamonu: Uzanlar Kopyalama Merkezi.
- Hinz, Walter. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt: XV. Yüzyılda İran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaplan, Doğan (2015). *Şeyh Safî Buyruğu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Khalily, Reza (2009). “Sultân Mahmûd Bin Sultân Burhâneddîn Geylânî’nin ‘Akâ’id-i Evliyâ’-i Seb’â İsimli Eseri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küçükdağ, Yusuf-Bilal Dedeyev (2009). “Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6, 415-424.
- Məhəmməd bin Hüseyin Katib Nişati. (2006). *Şeyh Safî Təzkiyəsi Səfvətüs-səfa’nın XVI. əsr türk tərcüməsi*. Nşr. Möhsün Nağısoylu. Sevər Cabbarlı. Rauf Şeyhzamanlı. Bakı-Nurlan: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.
- Mirza Hüseyin Nuri Tebersi (1987). *Müstedrek-ul Vesail ve Müstenbet-ul Mesail II. cilt*. Kum: Alul Beyt Müessesesi.
- Musalı, Namiq (2019). *Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı*. Kastamonu: Hz. Pir Şeyh Şa’bân-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları.
- Öngören, Reşat. (2000) “İbrâhim B. Edhem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 293-295.
- Özdemir, Ali Rıza. (2017) *Geçmişten Geleceğe Kürt Aleviliği*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Özdemir, Ali Rıza. (2019). *Türk Hakanı: Şah İsmail*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Özdemir, Ali Rıza. (2020). “Alevi-Bektaşî Yolunda Dört Kapı Kavramı”. *e-makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/1, s. 249-283.

- Şah, Serap (2007). “*Safvetü’s-safâ*’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri”. Yayımlanmamış Doktora Tez, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taşğın, Ahmet. (2012). *Irak’ta Mezhep Çatışmaları Arasında Alevîler Ve Bektaşîler*. İstanbul: Önsöz Yayınları.
- Tokat, Feyza. (2018). *Tezkire-i Şeyh Safî Cilt I-II*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yıldırım, Rıza (2020). *Menâkıb-ı Evliyâ Buyruk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.